

Can Perxés d'Agullana

Jordi Pla

Fotos: Jordi S. Carrera

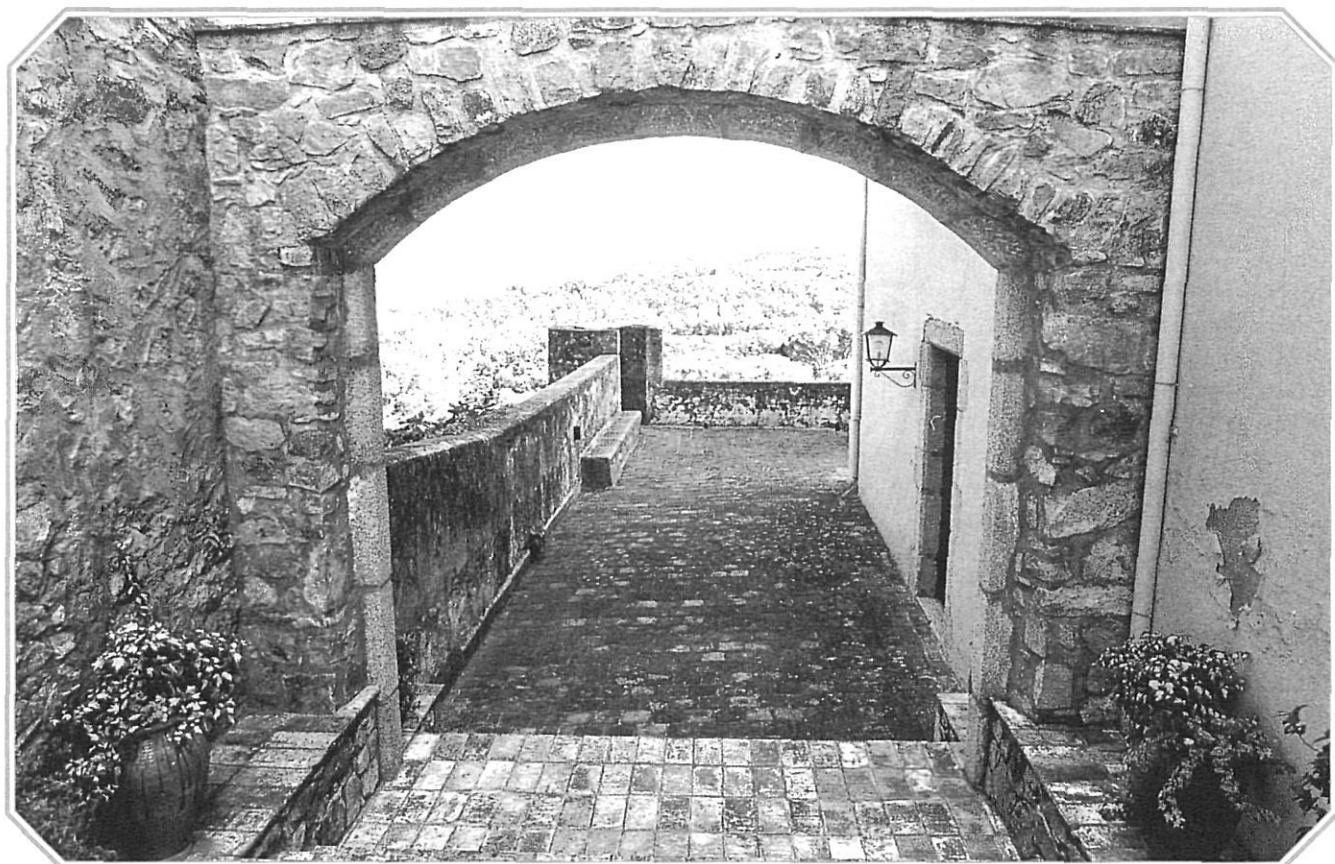
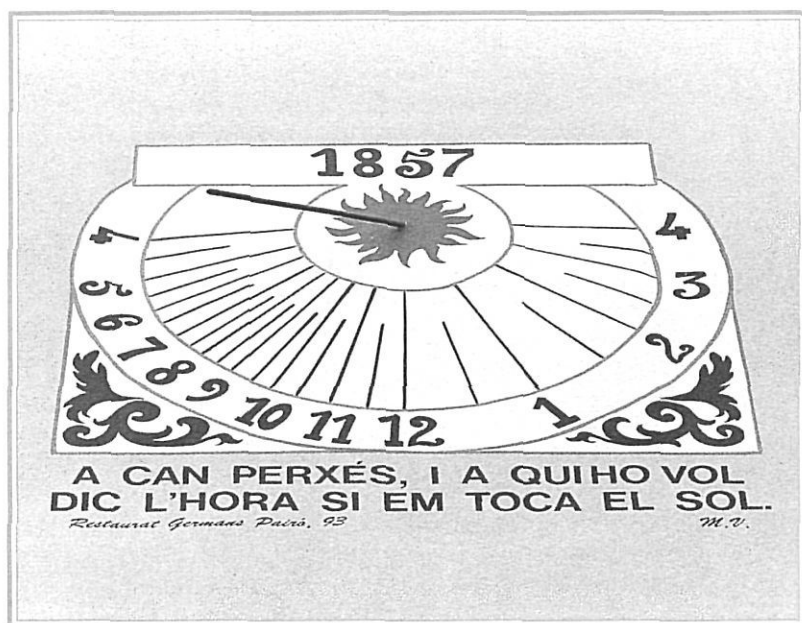
que culmina el conjunt, talment el vèrtex rom de la piràmide sobreeixint rere el front ven-tejat del mític enigma de pedra.

A un quilòmetre d'Agullana, enfilant la tortuosa carretera de la Vajol, s'alça la casa pairal de Can Perxés, voltada de suredes i pins, a la falta d'un petit tossal, de la qual aprofita el suau pendís per, talment una esfínx, asseure-s'hi majestuosament en progres-sió arquitectònica. Mirant a migdia, els murs laterals que enclouen l'horta escalonada en serien les extremitats davan-teres. Remuntant aquesta, es dreça el basament principal, que sustenta l'eixida i és flanquejat, a una banda, per un torricó i, a l'altra, és la noble capella de pedra, amb porxo arcat, que arrecera el recinte dels embats del canigonent. Si aquest parament –seguint amb la imatge– fos el tors de l'esfínx, la testa alterosa i ampla, amb els dos vessants coronant-la, fóra la façana senyorívola, d'avial solidesa, amb els balcons i fines-tres assolellant la planta noble, el segon pis i les golfes. Darre-re aquest frontispici, despunta l'esvelta torre quadrangular

El remolí de la història

Can Perxés va ser el darrer lloc on es refugiaren el Govern de la Generalitat republicana, molts dels diputats i un bon nombre d'intel·lectuals agrupats en la Institució de les Lletres Catalanes, que presidia el figuerenc Josep Pous i Pagès. Aquí pernoctaren, aquells últims dies, el president Lluís Companys i José Antonio Aguirre, president del Païx Basc. Deixem, però, per un moment, la densa història que va protagonitzar Can Perxés. El visitant, en enfilat el breu camí que, des de la carretera mena a la pairal, travessa un estret pont de pedra, just a la recolzada, bastit damunt una única arcada de punt rodó. A banda i banda de la riera, plàtans, pollancre i freixes fornits contrasten amb l'omnipresència

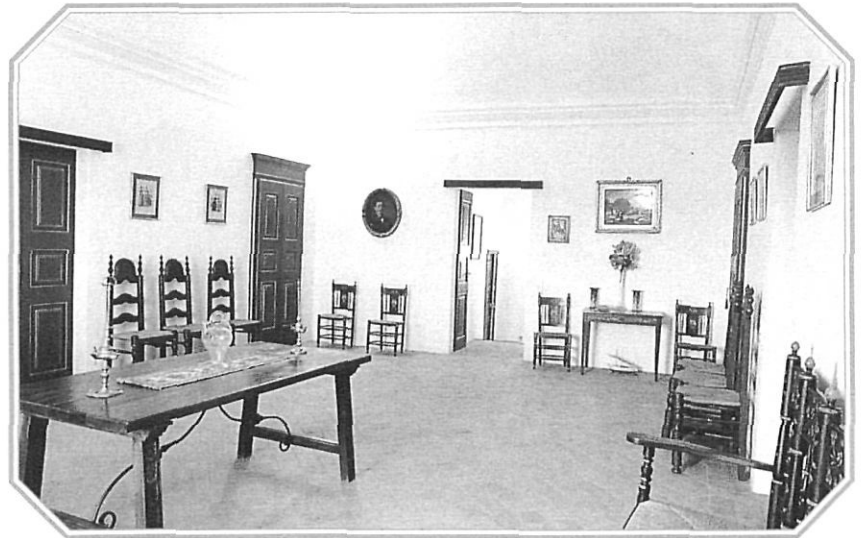
CASES AMB PROTAGONISTA

dels suros i alguns pins de brancam poderós. En l'angle de la recolzada, un suro enorme, antiquíssim, que arriba a frec dels vint metres d'alçada, sembla voler emular, amb la seva magnificència, la història que el conjunt arquitectònic ha acumulat. Al seu redós, una taula rodona, granítica, nimbada d'un banc semicircular, sembla convidar-vos, dins l'ombra benigna, al respir allerrat, al col·loqui amb els temps que s'amaga en la rugositat de l'escorça. Voregem, ran de camí, la paret de ponent –pedra i reixa que delimiten l'horta– i els

murs de la capella. Una austera escalinata ens aboca a l'entrada, guarnida d'heura.

Ens rep Maria Perxés, ànima del casal recuperat del llarg abandó en què restà, un cop acabada la guerra, després d'haver servit de refugi a les personalitats més rellevants de la política i la cultura del país, abans del seu trànsit a l'exili. Ens fa parar esment en un redol que hi ha, fent fondalada, a uns cinquanta metres de l'entrada, per la mateixa banda de ponent. Allà hi havia hagut, abans del 39, una edificació de pedra que això-

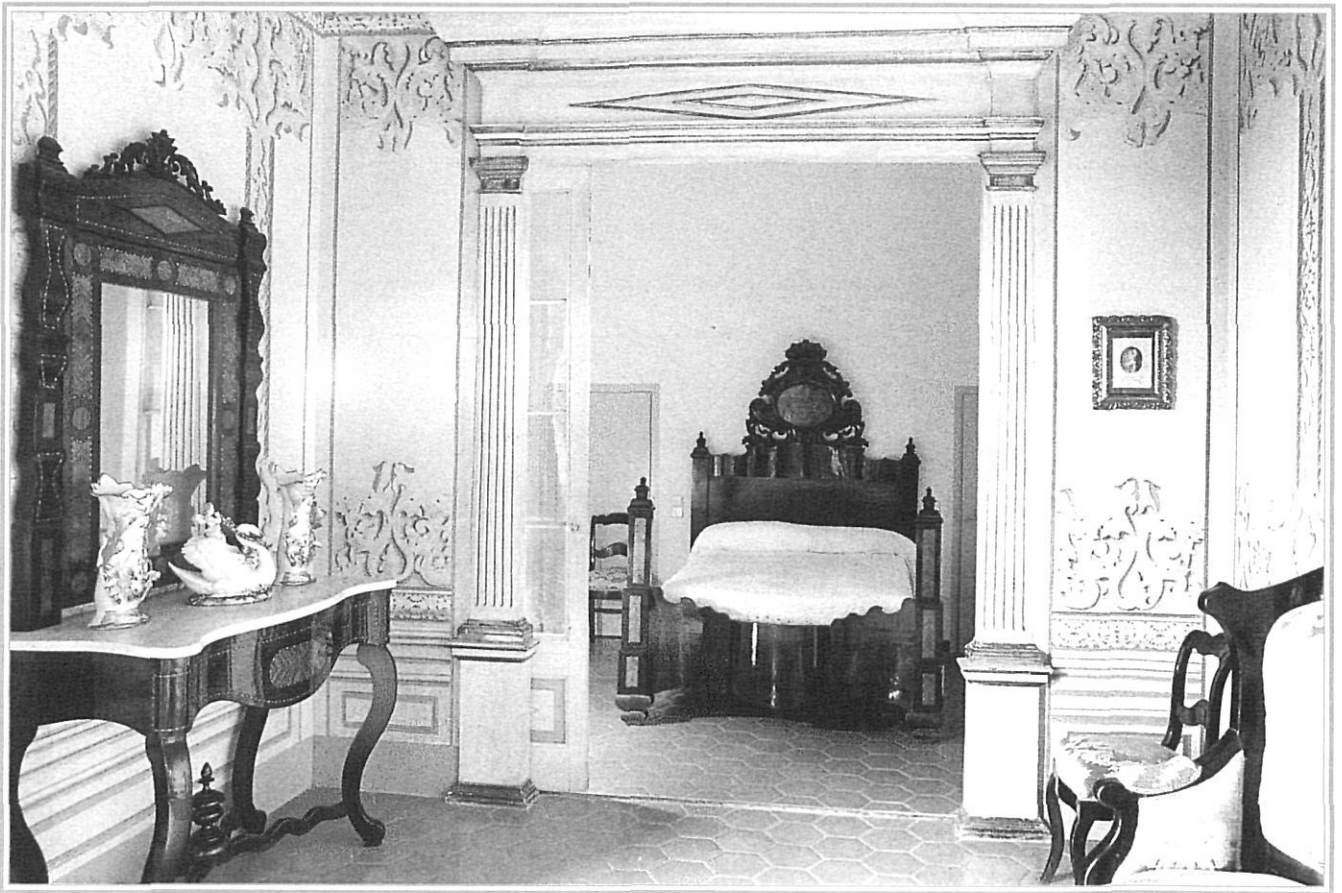
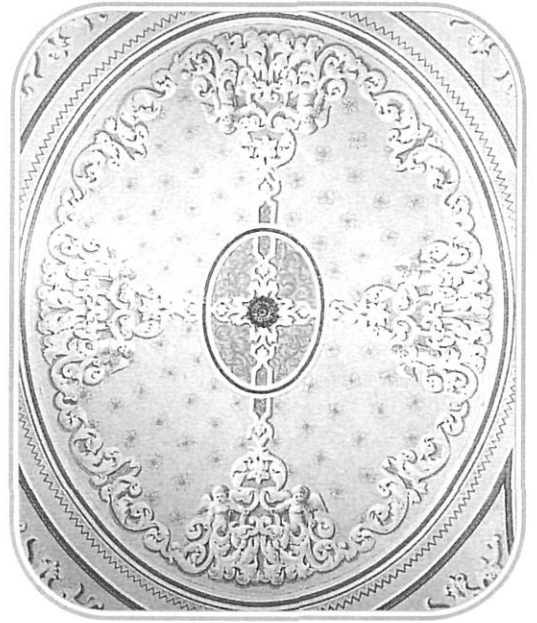

plugava un paller i servia també de garatge. La «columna Lister», que arribà, en la seva retirada, quan ja n'havien marxat els refugiats de la Generalitat, la féu dinamitar. Tota la façana de ponent quedà marcada per l'impacte de les pedres. Un tell esponerós que l'ombrejava, va ser arrencat de soca-rel per l'ona expansiva. Tanmateix, avui, al mateix lloc, s'alça un altre tell no menys ufanós, rebroll de la vella soca escapçada. La Maria comenta: «És com un símbol del que s'ha anat refent després d'aquells terribles esdeveniments».

La planta noble

Accedim a la planta noble. La sala, senyorívola, voltada d'estances com és propi als nostres casals, dona accés, pel balcó principal, a l'àmplia eixida que, mirant a migdia, corona un basament d'uns quinze metres damunt el recinte de l'horta escalonada. Fins a l'abandonament del mas, aquest recinte havia albergat corts del bestiar, galliners i un colomar. A més, servia, òbviament, de defensa (la ratlla de

França és a menys d'una hora de camí). No debades tres torricons falquen els seus angles. La pètria barana de l'eixida, colgada de rosers centenaris, fa d'espona a una panoràmica espectacular, al centre de la qual, en suau davallada, s'agombolen petites, sobreixint per entre la molsa de suredes, les cases d'Agullana, color de torrada amb mel, envoltant l'airosa espadanya de l'església de Santa Maria. Més enllà, la mansa corba de la badia de Roses. Maria Perxés ens assegura que, els dies afuats de tramuntana, hom pot entrellucar l'esdentegat

contorn del castell de la Trinitat. A la façana principal, presidint l'eixida, un rellotge de sol, curiosament restaurat, amb un díptic de Montserrat Vayreda, precís i diàfan: «A Can Perxés, i a qui ho vol / dic l'hora si em toca el sol». Montserrat Vayreda, que amb el seu alè poètic (i el seu alè vital!) ha resseguit i reivindicat el patrimoni comú de cada indret de l'Empordà, ha estat també consellera fidedigna en l'obra de reconstrucció del casal. Fa uns anys, ella mateixa glossava, des de les pàgines de l'extint «Empordà Federal», la imatge refeta

de les velles estances: «Ara dóna gust contemplar les sales pintades de nou amb el blanc condensat en les parets d'on pengen els vells marcs amb litografies i gravats al costat dels quatre tapissos d'ègloga deslluïts per la pols, amb el color perdut. Cada cambra somriu agraïda en sentir-se renovada, amb la cara neta, amb mobles aprofitats que li retornen quelcom de l'esplendor del passat. Els llits patriarcals que ha calgut muntar de nou i que ocupen l'espai de les alcoves isabelines; les calaixeres rànques, mig desfetes, que s'han anat apedaçant, polides amb cera, enllustrades amb afany» (1).

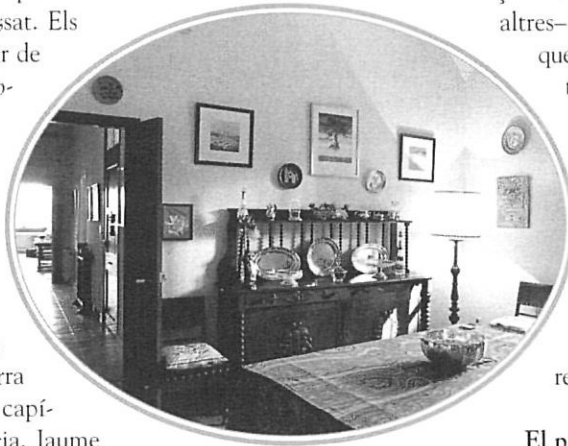
Els capítols més amargs

Aquestes sales solemniais varen ser, a les acaballes de la Guerra Civil, testimonis forçats d'un dels capítols més amargs de la nostra història. Jaume Perxés Vilaseca, pare de la Maria, havia hagut de fugir de la casa pairal la nit del 30 d'octubre de 1936, abans que un escamot de milicians el detingués. Un any i mig més tard, la seva dona, amb els cinc fills petits, va haver de marxar-ne perquè la casa els va ser requisada per l'Ajuntament, a instàncies del govern.

El dissabte, 28 de gener de 1939, dos dies després de la caiguda de Barcelona, arriben al Mas Perxés els consellers de la Generalitat, alguns diputats i una trentena d'intel·lectuals amb les seves famílies, sota l'empara de la Institució de les Lletres Catalanes, presidida pel figuerenc Josep Pous i Pagès. Entre aquests, hi havia Pompeu Fabra, Francesc Trabal, Mercè Rodoreda, Pau Vila, Rovira i Virgili, Carles Riba, Clementina Arderiu, Josep M. Capdevila... Qui havia dissenyat el pla d'evacuació era Carles Pi Sunyer, d'ascendència rosinca, aleshores conseller de Cultura. En el seu llibre *La guerra (1936-1939). Memòries*, explica fil per randa tota l'operació que desembocà al Mas Perxés. No només es tractava de salvar vides: allà foren dutes les col·leccions del Museu Arqueològic i diversos retaules medievals. Al vespre del mateix dissabte, el nombre de refugiats a Can Perxés superava la xifra de dos-cents. Carles Pi Sunyer ho explica de forma punyent: «L'afluència cada cop més gran dels que venien a refugiar-se a Can Perxés feia que la qüestió de l'allotjament fos impossible de resoldre d'una manera passadorament satisfactòria. Mancaven llits, matalassos, flassades, llençols i, fins i tot, mancava espai físic. La sala gran, convertida en una mena de dormitori comunal, fou com un exemple del jeure socialitzat. A terra hi havia a la nit una estesa de matalassos que agafava tot l'espai; i damunt d'aquest terra –només un xic més tou que el de les rajoles– la gent hi jeia en rengles paral·lels com sardines enllaunades» (2).

Antoni Rovira i Virgili també fa un rigorós seguiment, amb una visió més crítica, de l'estada a Can Perxés: «El casal és com un vaixell ple de naufragats. Alguns serveixen encara l'esperança de la salvació. D'altres han perdut fins i tot aquesta esperança, i tot

ho veuen caigut, trencat, esmicolat, anorreat per sempre. Hi ha persones a les quals no podeu mirar sense sentir una esgarrifança (...) Què ho fa que la marca de la desolació és més accentuada en els polítics que en els intel·lectuals? (...) Crec trobar algunes de les causes de la diferència colpidora. Els intel·lectuals tenen la creença –ben justificada en uns casos, no tant en altres– d'ésser un valor positiu i permanent, que en una banda o altra, més aviat o més tard, tornarà a ésser reconegut i cotitzat. Els polítics, els que només són polítics, tenen la sensació que llur eclipsi pot ésser definitiu. I si aquesta sensació és suportada amb enteresa per les primeres figures, que posseeixen també, en la majoria dels casos, un valor personal, es fa aplandadora en algunes figures de segon rengle en avall» (3).

El president Companys

A mig matí del diumenge, 29 de gener, arriba a can Perxés el president Companys, amb Carles Pi Sunyer i un darrer grup de personalitats. Li havien condicionat com a habitacle la primitiva ala de la casa, destinada al servei, prop del pastador, on hi havia els escassos sacs de farina per a fer el pa. La nit abans una tempesta havia enaiguat la contrada, fent més penosa la llarga corrua de fugitius que omplien camins i carreteres. Durant el dia, alguns dels refugiats al mas comencen a marxar pel seu compte, cap a la frontera, sense esperar a obtenir els passaports que Pau Vila havia anat a negociar a Figueres, on s'havien instal·lat els diferents ministeris de la República (el de Defensa era ubicat a la casa Gorgot, actual «Torre Galatea») Azaña és al castell de Peralada, on s'han ubicat valuoses obres del Museo del Prado, com és el quadre de «Las Lanzas», de Velázquez. Al seu torn, el doctor Negrín, president del Consell de Ministres, s'ha instal·lat a Agullana mateix, a can Bech de Baix. El dilluns, 30, s'estén el desconcert i el pànic a can Perxés. Arriben notícies del terrible bombardeig de Figueres. Rovira i Virgili descriu patèticament, aqueslls instants: «Després de dinar comencen a córrer veus de pròxima marxa. Jo surto a la terrassa del Mas Perxés, abans no es faci fosc. Vull veure encara la claror d'aquest dia, que serà, probablement, l'últim dia complet de la meva estada aquí. He estès la mirada cap a ponent, on el sol es desmaia en un esclat de llum d'or. Dono el meu comiat silenciós, però fervorós, al bell paisatge que s'albira (...) Jo també guaito aquests focs, vermells com la sang. Quan demà es pongui el sol, jo ja seré més enllà de la ratlla fronterera. L'astre ha caigut darrere les muntanyes. Sento passar una freda ràfega de tristesa. A Catalunya s'ha post el sol» (4).

Al vespre arriba una notícia ambivalent. El ministre de Governació, Paulino Gómez, s'ha negat a facilitar els passaports a l'intermediari: «¡Nada, nada! Los diputados que quieran pasaportes han de venir personalmente aquí». En canvi, Pau Vila ha aconseguit un passaport col·lectiu per als intel·lectuals. Avui, a can Perxés, hi ha hagut una úncia ració de menjar.

El president Aguirre

El dimarts, 31 de gener, arriba la notícia de la caiguda de Blanes. Surt del mas Perxés, cap a la frontera, la primera comitiva, amb Pau Vila i el conseller de Justícia, Bosch Gimpera, en dos autocars desgavellats

(«asmàtics», segons Rovira i Virgili); tenen preferència els vells, les dones i els nens. L'endemà, dimecres 1 de febrer, arriba a can Perxés el president basc, José A. Aguirre, amb altres components del seu gabinet. Dos presidents, el d'Euskadi i el de Catalunya, comparteixen el darrer aixopluc abans de l'exili. Aguirre és allotjat en un dormitori de la

planta noble, arran de la sala. Poc després, ell i Companys reben la visita de Mar-

tínez Barrio, president de les Corts de la República. Can Perxés esdevenia, així, epicentre de la darrera activitat institucional davant l'avanç inexorable de les tropes franquistes.

L'eixida era, al bell mig de la tarda, aprofitant l'escalfor del sol, el lloc de reunió dels dos presidents i dels diputats bascos i catalans. «En aquell capvespre a l'eixida empordanesa –escriu Carles Pi Sunyer– quedà fonamentada d'una manera natural i senzilla l'amistat basco-catalana, l'exigència de formar un front comú en els anys de prova que vindrien» (5).

Al vespre d'aquell mateix dia tenia lloc, al castell de sant Ferran, a Figueres, la darrera reunió de les corts republicanes. Només hi van ser presents 67 diputats.

El divendres, 3 de febrer, les tropes franquistes arriben a les rodalies de Girona. Figueres, per on ha passat ja una massa d'unes 150.000 persones (6), torna a ésser brutalment bombardejada. De les 82 víctimes produïdes –entre les quals 25 nens– només vuit són conegudes a la ciutat.

El diumenge, 5 de febrer, a trenc d'alba, abandona can Perxés la comitiva dels presidents de la Generalitat i del govern basc, que comparteixen el mateix cotxe. L'han de deixar al cap de poc pel mal estat del camí que ascendeix fins al Coll del Lli. El dimecres, 8 de febrer, cau Figueres. Poques hores abans exploten, per ordre de Líster, els polvorins del castell de Sant Ferran. La mateixa columna farà volar, en la seva retirada, gairebé tot el poble de Llers. Igual fi tindrà, l'endemà, can Bach d'Agullana, l'antiga casa Guinart. Can Perxés se'n salva miraculosament –llevat del garatge i la pallissa– car els explosius que havien adossat a diferents angles de la pairal no arribaren a esclatar. El casal, però, restava malmès i abandonat a la seva migrada sort.

Retorn a la vida

Sóc, aquesta tarda lluminosa de juny, a la mateixa eixida on tants homes i dones digueren el seu adéu definitiu al país, a la plana en suau declivi cap al mar. La llum del sol, ja obliqua i

benigna, acarona les

tofudes capçades dels

suros. El rellotge

mural pren un lleu

inusitat. La història

de Can Perxés, que

aflora a finals del

XVIII, amb Narcís,

comandant de la

resistència als fran-

cesos de la Guerra

Gran; que s'expandeix,

seguint l'auge

del suro a mitjan

segle XIX, amb

Josep Perxés i Bech;

que sembla extingir-

se irremissiblement

amb les arbitrarie-

tats de la guerra incivil

i el seu tràfic colofó,

ofereix avui, com el tell ufanós

eixit de la soca esquarterada,

una imatge de solidesa serena i acollidora. Maria Perxés, amb la discreció i el bon gust amb què solen ser conduïdes les obres ben fetes, ha retornat a la vella pairal, sacsejada per la història, la seva esplendor genuïna. Així ho corrobora el bell acròstic de Montserrat Vayreda, en la veu del casal renascut:

«M'has retornat a la vida
Amb amor sense interès;
Recobro el pols, l'embranchida
I el goig de ser el Mas Perxés
A punt de treure florida.
Pairal sóc dels teus passats,
El record d'ells m'acompanya;
Resto entre el pla i la muntanya,
Xuclo pau del bosc i els prats;
És el sol que em daura i banya
Sota cels esbatanats».
(...)

Jordi Pla

El President Pujol, de visita a can Perxés, conversa amb els propietaris. Al fons, la seva filla Maria ànima del casal.

Notes

- (1) VAYREDA, Montserrat. «Can Perxés d'Agullana, una pairal amb història», a *Empordà Federal*, núm. 13 (1988) pàg. 22-23
- (2) PI SUNYER, Carles. *La guerra (1936-1939). Memòries*, ed. Porríc, Barcelona, 1986, pàg. 205-206
- (3) ROVIRA i VIRGILI, A. *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català*, ed. Curial, Barcelona, 1976, pàg. 113-114
- (4) ROVIRA i VIRGILI, A. *Op. cit.*, pàg. 135-136
- (5) PI SUNYER, Carles. *Op. cit.*, pàg. 212
- (6) PERNAU, Josep. *Diari de la caiguda de Catalunya*, ed. Grupo Zeta, Barcelona, pàg. 243